

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ РОЗВ'ЯЗАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗАДАЧ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Розглядається один із напрямів формування професійної компетентності майбутнього вчителя засобами розв'язання соціально-педагогічних задач.

Теоретично-експериментальні дослідження багатьох вчених показали, що стереотипне мислення вчителів перебудовується під впливом нових вимог у найбільш талановитих, незадоволених результатом, котрі постійно займаються професійною самоосвітою і тому здатних до саморозвитку. У більшості ж спеціалістів необхідно перебудувати стереотипне мислення, озброїти їх більш продуктивними способами розв'язання професійних задач. При цьому творчі розв'язки професійних задач логічно використовувати в процесі навчання як продуктивні моделі, зразки, еталони.

Соціально-педагогічна задача дає можливість конкретизувати пошук загальних закономірностей навчально-виховного процесу стосовно даної ситуації. Розв'язуючи соціально-педагогічні задачі, вчитель включається в самостійну пошукову діяльність - він пізнає раніше невідомі властивості своїх учнів як суб'єктів педагогічної взаємодії, розкриває причинно-наслідкові зв'язки соціально-педагогічних чинників, знання яких дозволяє більш глибоко орієнтуватися у педагогічних явищах, оволодіває новими способами, методами, прийомами вивчення фактів, закономірностей, теорій. На думку Ю.О. Тихомирова, розв'язок задачі - це момент свідомої і вольової дії, пов'язаної з усвідомленням цілі та шляхів її досягнення. Л.Ф. Спірін підкреслює, що педагогічні рішення - це соціальні акти, що виконуються на основі варіантного (альтернативного) аналізу і оцінки конкретної педагогічної ситуації.

Проблема підготовки вчителя до професійної соціально-педагогічної діяльності буде більш ефективно вирішуватись на основі розробки педагогічної технології (системи дій, методів, прийомів), розробленої відповідно до етапів розв'язку соціально-педагогічної задачі. Оволодіння даною технологією виступає як свого роду власний педагогічний інструментарій педагога, що дає йому самопомогу в процесі вирішення різних проблем, конфліктів, утруднень у процесі педагогічної взаємодії.

З цією метою розглянемо етапи процесу розв'язання соціально-педагогічної задачі як головної одиниці в структурі соціально-педагогічної професійної діяльності педагога. Однак - соціально-педагогічна задача, разом з тим, є структурною одиницею розумової діяльності вчителя, а функція мислення стосовно практичної діяльності виступає як функція аналізу конкретних педагогічних ситуацій шляхом постановки задач за даних умов діяльності, розробка планів і проєктів розв'язку цих задач, регуляції процесу виконання намічених планів, оцінки отриманих результатів.

Таким чином, процес розв'язання соціально-педагогічної задачі включає наступні етапи:

1 етап - підготовчий чи орієнтаційний. Він передбачає накопичення знань, умінь, навичок, удосконалення майстерності, вивчення проблем учнівського середовища. На цьому ж етапі осмислюється соціально-педагогічна задача як педагогічна система. Остання включає такі структурні компоненти: суб'єкти соціально-педагогічної ситуації (учні, педагоги, батьки), педагогічну взаємодію, умови, середовище, в якому виникає і відбувається соціально-педагогічна задача.

Стосовно вчителя, як одного з головних суб'єктів задачної ситуації, передбачається спеціальна підготовка до усвідомлення, постановки і розв'язання соціально-педагогічної задачі.

Вона складається із самовиховної, самоосвітньої діяльності щодо оволодіння всім арсеналом психолого-педагогічної науки стосовно процесу формування та розвитку особистості школяра, передовою педагогічною практикою (вивчення програм, посібників, підручників для розв'язання соціально-педагогічних задач, ситуацій, конфліктів). Корисним є визначення практичних вправ щодо вирішення модельних задачних ситуацій, наближених до практичної діяльності. Це дає можливість краще розвинути професійне педагогічне мислення. Моделювання, мисленне програвання задачних ситуацій сприяє накопиченню досвіду їх розв'язання.

Крім того, педагоги мають всебічно вивчити особливості підліткового та юнацького віку, їх потреби, інтереси, професійні напрями, досконало проаналізувати проблеми соціального та особистісного становлення (соціальну ситуацію розвитку). Все це дозволить перевести учнів з позиції об'єкту взаємодії в її суб'єкт.

Далі аналізується педагогічна взаємодія (виховуючі відносини), що являє собою спеціально організовану під керівництвом вчителя творчу, морально-естетичну взаємодію суб'єктів педагогічного процесу, спрямовану на досягнення мети виховання, зумовлену соціально та психологічно всією системою суспільних відносин, загальнолюдських та національних цінностей, відповідає певному етапу розвитку суспільства.

Ми розділяємо думку про те, що типи виховуючих відносин можна типологізувати за метою та загальною спрямованістю взаємодії, за її змістом, за способами здійснення, організацією, а також семантикою, тобто за суб'єктивним її сприйняттям (значення, сенсу), і за характером - емоційною спрямованістю. Серед них слід розрізняти зовнішньо-спрямовані (формальні), диференційовано-спрямовані (неформальні), особистісно-спрямовані, а також односторонньо-репродуктивні, ситуативні, негативні; гармонійно-репродуктивні, обмежено-евристичні, позитивні; гармонійно-творчі, дослідницькі; наступальні, офіційно-авторитарні, взаємно-вимогливі, дружньо-довірчі тощо.

Розглядаються компоненти середовища, з якими взаємодіє педагогічна система, що підлягає аналізу. Слід вивчити систему опосередкованих та безпосередніх соціально-педагогічних чинників, що детермінують навчально-виховний процес; можливі умови, обставини, за яких відбувається цей процес; проаналізувати взаємозв'язки, що існують між ними, їх зміст. Вивчити особливості соціального макро- та мікросередовища, що оточує

школярів. Це дає можливість визначити виховну спрямованість соціального середовища, його вплив на особистість учня; організувати педагогічно доцільну взаємодію для досягнення поставленої мети виховання.

Такий підхід створює передумови психолого-педагогічної готовності майбутнього вчителя для вирішення соціально-педагогічних ситуацій.

II етап - діагностичний чи аналітичний. Вчитель, спираючись на підготовчий етап, здійснює діагностику рівня розвитку конкретного колективу, групи, особистості кожного учня. Такий діагноз, на думку Л.Ф. Спіріна, має містити опис дій, стану, відносин школярів через психолого-педагогічні поняття, їх пояснення на основі психолого-педагогічних знань; прогноз розвитку подій в даній ситуації і в майбутньому; аргументовану оцінку фактів, що мають місце і що передбачаються в майбутньому; висновок стосовно їх педагогічної доцільності.

III етап - проектувальний. Передбачається виокремлення і формулювання проблеми, а на її основі і соціально-педагогічної задачі. Далі проектується предметний зміст і форми соціально-педагогічної діяльності вчителя і діяльності учнів, спрямовані на вирішення поставленої задачі. Одночасно зосереджується увага на розробці способів розв'язання соціально-педагогічної задачі, передбачаються також результати педагогічного впливу і можливі наслідки. Все це включає зміст евристичної програми розв'язання соціально-педагогічної задачі. Таким чином, евристичні програми являють собою певне утворення, що містить інформацію, необхідну для аналізу і прогнозування соціально-педагогічної ситуації та її перетворення у соціально-педагогічну задачу. Одночасно евристичні програми визначають напрям пошукової творчої діяльності, її технологічну побудову. Своєрідність програми визначається типологією соціально-педагогічних задач.

IV етап - виконавчий, тобто реалізація евристичної програми, визначення засобів, форм та методів розв'язання соціально-педагогічної задачі. Це досить складний етап, оскільки він передбачає вироблення гіпотези, пошук розв'язку, прийняття рішення, його реалізацію. В центрі цього етапу знаходиться ситуація добору рішення (розв'язку), а потім - вибір засобів її розв'язання. Науковий підхід до процесу прийняття рішення зумовлений трьома групами чинників: емпіричні засоби розв'язку, що спираються на набутий досвід; кількісні порівняльні оцінки, що вимагають застосування певних методів педагогічного дослідження; конструктивні моделі, що є спробою достатньо повно описати процес.

Звідси, процес прийняття рішення може бути описаний в категоріях наступних фаз: ініціатива, опис проблеми, аналіз ситуації, постановка соціально-педагогічної задачі, аналіз наявної інформації, дискретизація і комбінування зовнішніх та внутрішніх умов, вироблення альтернатив, оцінка наслідків, вибір раціональних, оптимальних альтернатив, попередня оцінка результативності педагогічних дій.

V етап - узагальнено-оцінний. На цьому етапі аналізуються загальні результати, що зіставляються з поставленою задачею, визначаються відхилення, виокремлюються і проектуються нові проблеми, нові соціально-педагогічні задачі.

Слід підкреслити, що кожен етап розв'язання соціально-педагогічної задачі має циклічний характер і кожен підсумковий етап одночасно є початковою фазою виявлення нових проблем і, на їх основі, нових соціально-педагогічних задач.

На основі цього виділимо свого роду гнучкий алгоритм процесу розв'язання навчальної соціально-педагогічної задачі.

Даний алгоритм вміщує наступні дії студента:

1. Орієнтація в ситуації, аналіз наявних даних (структурних компонентів соціально-педагогічної ситуації) з опорою на психолого-педагогічну теорію.
2. Усвідомлення рівня її проблемності, виділення проблеми, виявлення суперечностей, головних впливових чинників, явищ, що аналізуються, формулювання соціально-педагогічної задачі, визначення її типу.
3. Висування гіпотези стосовно способів розв'язання соціально-педагогічної задачі, надання їм гуманістичного напрямку.
4. Прийняття рішення, вироблення альтернатив (оптимального способу розв'язку задачі).
5. Здійснення прийнятого рішення, організація педагогічно доцільної взаємодії між суб'єктами навчально-виховного процесу (в соціумі).
6. Оцінка, аналіз отриманого результату.
7. Визначення напрямів подальшої соціально-педагогічної діяльності, наступних соціально-педагогічних задач.

Уміння розв'язувати соціально-педагогічні задачі розглядається нами як педагогічна дія, котра є не лише елементом структури навчально-пізнавальної діяльності студента, але й вихідною одиницею його творчого професійного мислення. Пошук розв'язку соціально-педагогічних задач реалізується за допомогою: механізму аналізу шляхом синтезу та узагальнення; взаємодії логічного та інтуїтивного; асоціації та евристичних прийомів і методів.

Зупинимося більш детально на третьому пункті - визначенні системи евристичних прийомів та методів.

Класифікацію педагогічних прийомів та методів, що використовуються під час розв'язання соціально-педагогічних задач, доцільно проводити, виходячи з різних контекстів: часового, змістового, результативного, позиційного, загального, специфічного тощо.

Стосовно часового критерію, можна виділити оперативні та стратегічні прийоми та методи. Часова характеристика залежить від параметрів соціально-педагогічної задачі. Під час розв'язання ситуативних ускладнень вчитель реагує миттєво. В разі ж розв'язку стійких ускладнень, дії вчителя стають більш плановими, тривалими та систематичними.

Змістовий критерій передбачає класифікацію методів та прийомів на *безпосередні*, які включають прямі педагогічні вимоги, та опосередковані, що реалізуються в результаті зміни змісту та організації навчально-виховної діяльності учасників ситуації. До цієї групи відносяться також педагогічні прийоми і методи, орієнтовані як на *зовнішню стимуляцію* особистості школяра ("ти повинен", "зобов'язаний"), так і на *внутрішню стимуляцію* ("ти розумна людина, тому сам(а) можеш оцінити свої дії").

За критерієм *узгаальнення та конкретизації* виділяються загальні педагогічні прийоми і методи та спеціальні, що сприяють ефективному розв'язанню соціально-педагогічних задач.

Загальні педагогічні прийоми

Приєм "переконання": розв'язання, поєднане з доведенням правильності та необхідності певної поведінки.

Приєм "довіри": доручення школяру відповідної справи.

Приєм "моральна підтримка": зміцнення віри у власні сили. Підвищення авторитету учня в очах однолітків при виконанні доручень, які відповідають його інтересам та здібностям. Розвиток віри у власні сили та підвищення самооцінки.

Приєм "залучення до діяльності". Максимальне врахування інтересів та нахилів школяра виступає передумовою використання цього прийому. Необхідно створити перевагу позитивних тенденцій в діяльності вчителя над негативними, завдяки захопленості справою, успіхами, що досягаються в процесі діяльності.

Приєм "пробудження гуманних почуттів". Цей прийом передбачає організацію вчителем умов, за яких школяр стає свідком життєвих складностей та емоційних переживань з боку інших людей, коли відбувається пробудження співчуття, співпереживання (емпатії).

Приєм "активізації потаємних почуттів учня". Цей прийом вимагає розуміння вчителем душевного стану дитини та проникнення у його потаємні почуття (мотиваційно-потребнісну сферу особистості). Опора на останнє якраз найбільше впливає на формування позитивних, доброзичливих взаємин між суб'єктами взаємодії).

Спеціальні педагогічні прийоми та методи

Приєм "осуду". Уміле застосування цього прийому (методу) викликає негативне, емоційне, оцінне ставлення до вчинку, яке виявляється у змісті висловлювань та інтонації мови; пробуджується почуття вини та сорому. Необхідно врахувати умову прийому об'єктивності оцінювання - це справедливість осуду.

Приєм "покарання", тобто покладання гуманного стягнення за певну провину, коли виникає почуття сорому, жалю, наміру не повторювати провину.

Приєм "пробудження тривоги стосовно можливого покарання". Цей прийом використовується при розв'язанні соціально-педагогічних задач, коли розкривається сутність вчинку учня, але без термінового вияву свого емоційного ставлення. Завдяки умілому використанню цього прийому розвивається потреба до самоусвідомлення, самооцінювання наслідків негативного вчинку.

Приєм "ласкавого докору" - використання в бесіді про нецікаве та неприємне у доброзичливому тоні, висловлення догани у м'якій формі. Відбувається вияв почуття полегшення після напруженого очікування суворого осуду.

За критерієм оцінки результату можна виділити неефективні та ефективні дії вчителя, тобто неадекватне використання методів і прийомів. Найбільш поширеними ознаками неефективних педагогічних дій, які проявляються при розв'язанні соціально-педагогічних задач, є такі: некритичність мислення педагога; егоцентризм вчителя; тенденція до уніформізму та конформізму; "нечуттєвість" до проблеми тощо.

Кожний етап розвитку соціально-педагогічної задачі характеризується вибором певної системи методів. Цей вибір зумовлений: типом соціально-педагогічної задачі, характером взаємодії учасників, особливостями місця, часу протікання задачі тощо. Зазначимо, що система методів на кожному окремому етапі може повторюватись, доповнюватись. Тому, на нашу думку, доцільно розглядати найбільш загальний варіант стратегії розв'язання соціально-педагогічної задачі.

Узагальнену стратегію розв'язку соціально-педагогічної задачі можна представити як реалізацію послідовних етапів: діагностичного, виконавчого і оцінного. Покажемо це на рис.1.

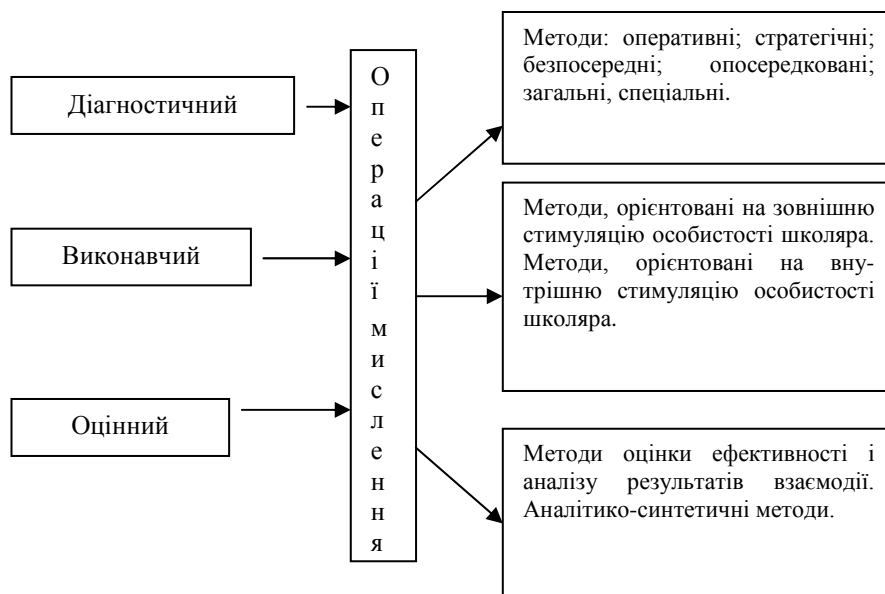

Рис.1. Система методів, що застосовуються при розв'язанні соціально-педагогічних задач.

Необхідно відзначити, що розв'язок соціально-педагогічної задачі - це, в першу чергу, надання педагогічної допомоги, це використання системи методів та прийомів, що викликають високоморальну потребнісно-мотиваційну активність вихованців, стимулюють їх зробити моральний вибір на користь добрих почуттів, думок та справ.

Застосування того чи іншого педагогічного методу і прийому при розв'язанні таких задач є зовнішнім стимулом, здатним цілеспрямовано і позитивно впливати на свідомість і самосвідомість особистості учасника соціально-педагогічної ситуації.

1. Проблемы принятия оптимальных решений в педагогической деятельности. Сборник научных трудов. - М., 1984. - 93с.

Матеріал надійшов до редакції 23.09.03 р.

Ковальчук В.А. Методические основы решения социально-педагогических задач в процессе подготовки будущих учителей.

Рассматривается одно из направлений формирования профессиональной компетентности будущих учителей средством решения социально-педагогических задач.

Kovalchuk V.A. Methodological principles of resolving social and pedagogical tasks within education of future teachers.

The author deals with one of the trends which form the proficiency of future teachers by means of resolving social and pedagogical tasks.